

De thesisprent van Theodoor van Immerseel uit 1652

Jozef Mertens

Theodoor, graaf van Bokhoven en heer van Loon op Zand, was de zoon van Engelbert II van Immerseel en Helena van Montmorency, wier witmarmeren sarcofaag van Erasmus Quellinus in de kerk van Bokhoven bewaard bleef.¹ Theodoor volgde zijn vader in 1652 op in Bokhoven en Loon op Zand, maar stierf al op 23 maart 1654, nog geen 21 jaar oud. Hij had in Leuven gestudeerd, net als zijn broers Balthasar en Ignatius (alias Egidius) later zouden doen. Deze laatste trad in bij de jezuïeten en werd vlootaalmoezenier.

Theodoor heeft op 3 september 1652 zijn thesisstellingen verdedigd in het wiskundig college van de jezuïet Andreas Tacquet (Antwerpen 1612-1660) in Leuven. De faam van deze mathematicus reikte tot over de grenzen. Zijn cursus was door de jezuïeten in 1645-1649 in Antwerpen ingericht, maar van eind 1649 tot 1656 naar het jezuïetencollege van Leuven overgebracht.

Theodoors stellingen werden zoals gebruikelijk gedrukt, maar leden van de aristocratie, zoals de Immerseels – afkomstig uit een belangrijke Vlaams-Brabantse familie – lieten daarbij wel eens een fraaie, soms zelfs peperdure prent steken. Die werd dan opgedragen aan een weldoener of een persoon van aanzien. Het interessante in het geval van Theodoor is 1. het geschilderde ontwerp, waarnaar de plaatsnijder de prent stak, bleef bewaard; 2. de student Theodoor staat erop afgebeeld; 3. de prent zelf is van een goede kwaliteit en van een bijzonder groot formaat; 4. tenslotte, de prent werd later in China gedeeltelijk geïmiteerd.

Pagina links: Ontwerp voor de thesisprent, door Abraham van Diepenbeeck. Privé-collectie; foto Fotostudio Van der Vorst, 's-Hertogenbosch.

Het ontwerp is van Abraham van Diepenbeeck ('s-Hertogenbosch 1596 - Antwerpen 1675), een getalenteerde leerling-assistent van Rubens. Glazenier van opleiding schilderde en ontwierp hij aanvankelijk glasramen, maar gaandeweg maakte hij naam en faam als kunstschilder en tekenaar binnen en buiten het atelier van Rubens. Vanaf de jaren 1630 voerde hij grootschalige cycli van historieschilderijen uit, die hem Europese bekendheid gaven. Zijn rol op het inventieve vlak blijkt nog duidelijker uit zijn vele honderden tekeningen en olieverfschetsen, bedoeld als ontwerp voor wandtapijten en vooral grafiek. Dat de Noord-Brabander Van Immerseel voor het hier getoonde ontwerp een beroep deed op de Bosschenaar Van Diepenbeeck, zal wel geen toeval geweest zijn, ook al was die vanaf 1636 ingeschreven als Antwerps poorter.²

De tekening (66,5 x 95 cm), pen in bruin en zwart, gewassen in grijs, met wit gehoogd, dateert uit 1651 of begin 1652, want de plaatsnijder heeft ongetwijfeld vele maanden nodig gehad om de prent in augustus af te werken. Rechts onderaan staat de negentienjarige Van Immerseel ten voeten uit en met zijn blazoën. Hij wijst naar aartshertog Leopold Willem van Oostenrijk (1614-1662), grootmeester van de Duitse Orde (1641-1662) en landvoogd van de Spaanse Nederlanden (1647-1656), aan wie hij de prent opgedraagt. Leopold Willem is in een toen gebruikelijk medaillon van links palm (zege) en rechts olijftakken (vrede) afgebeeld. Een adelaar houdt een lauwerkrans boven zijn hoofd en in de top straalt het kruis. Leopold Willem is links geflankeerd door een zittende vrouw, met de huid van een lam om zich. De vrouw houdt in haar hand een 'ouroboros' (een slang die in haar eigen staart bijt), symbool van de eeuwigheid en oneindigheid. Rechts zien we een merkwaardige Chronosfiguur. Met zijn vleugels en zandloper

geeft hij de eindigheid aan, terwijl de leeuwenhuid en de knots voor Hercules (geestelijke vastberadenheid) staan. Uiterst links schrijdt Minerva, godin van de kunsten en wetenschappen maar ook van de oorlog, naar Leopold Willem toe. Rond die tegenstellingen oorlog-vrede (leeuw en lam) en tijdelijkheid-eeuwigheid (Chronos-Ouroboros) is het ontwerp opgebouwd, wat in de Latijnse opschriften bij de prent ook met zoveel woorden gezegd wordt.

De tweedelige gravure (92 x 120 cm) werd in 1652 gestoken door de vaardige, maar vrij onbekende plaatsnijder Nicolaas Lauwers (Antwerpen 1600-1652). Exemplaren in privé-bezit zijn bewaard in Antwerpen en Heverlee, alsook in het Prentenkabinet van Brussel.³ De emblematiek op de prent is natuurlijk dezelfde, maar op de gravure wordt alles nog in het Latijn toegelicht. Grondig onderzoek van de Latijnse thesisstellingen zelf moet door een Neolatinist uitgevoerd worden. Zo zal het precieze thema van de thesis van Theodoor van Immerseel definitief geduid kunnen worden. Alleszins lijkt de thesis verband te houden met wetenschappen in functie van krijgsvoering, zoals ballistiek en fortificatieleer.⁴ In de top staat bij het kruis geschreven *In hoc signo vince* (overwin in dit teken). Leopold Willem wordt hier in zijn strijd tegen Frankrijk vergeleken met keizer Constantijn (overleden 337), aan wiens troepen in zijn strijd tegen Maxentius een kruis aan de hemel verscheen met de Latijnse tekst *In hoc signo vinces*; in dit teken zal je overwinnen). Op de sokkel staat de opdracht aan Leopold Willem, 'de vredelievende overwinnaar', en diens wapen, gelegd op zijn grootmeesterswapen en geplaatst onder de aartshertogelijke kroon. Bij de ouroboros staat: 'aan de vredelievende Eeuwigheid', samen met een zandloper, waarbij vermeld werd: 'aan de zegevierende Tijd'.

Links en rechts worden de vrouwelijke personificaties van de 'wetenschappen' voorgesteld. Putti bij hen tonen Latijnse vellen papier waarop de stellingen van de betreffende wetenschap geschreven staan. We zien van links

naar rechts Arithmetica (met rekenbord; 'dat we zo veel vermogen, is slechts door één [God] mogelijk'), Statica (met de weegschaal waarop het kruis van de grootmeester = *pietas* en de bevelhebberstaf = *potestas* liggen; kortom de standvastigheid van Leopold Willem in vroomheid en macht), Cosmographia, bekleed met sterren (met astrolabium; 'ik aanschouw uw sterren'; telkens is Leopold Willem bedoeld), Optica (met vergrootglas en telescoop; 'uw voorzichtigheid overtreft uw blik'); en verder aan de rechtse zijde: Geometria (passer; 'uw deugd neemt toevlucht tot maat'), Musica (destijds als een wiskundige wetenschap beschouwd, staat zij achter twee zingende engelen met een muziekpartituur; 'uw handelingen als richtsnoer') en Architectura Militaris (Minerva met de lans en oorlogsattributen en met thesisstellingen op haar schild; 'mijn kunst is geringer dan uw krijgskunst').

De leeuw en het lam (twee elementen uit Leopold Willems devies *Timore Domini*, uit vrees voor God), *victor* en de *pacifcor*, zegepalm en vredesolijf, gaan bij de landvoogd hand in hand. Een Latijnse tekst verwijst er tevens naar: 'met de overwinnende laurier is de vredelievende olijftak verbonden'. In deze parellijst van palm en olijf zijn rechts een roer (staatsmanschap) en een trompet (de uitgebazuinde faam) aangebracht, en links de bevelhebberstaf (de krijgsheer) en de brandende fakkel (die in het gevaar de te volgen weg aangeeft). Zij wordt opgedragen aan de doorluchtige prins, krijgshaftig en vredelievend, omdat hij tegelijk met zijn veldtochten tegen Frankrijk vredesonderhandelingen met dit land aanknoopte. Zijn oorlog is tijdelijk, de eeuwige vrede zal erop volgen. Kortom, de prent bezingt de lof en de deugden van de toenmalige landvoogd.

Dat zij aan Leopold Willem opgedragen werd, mag geen verbazing wekken. Na de Vrede van Munster (1648), die de Tachtigjarige Oorlog beëindigde en die de grens tussen de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden vastlegde, bleef Spanje in conflict met Frankrijk. Die oorlog werd vooral ook in de Zuidelijke Nederlanden uitgevochten, van waaruit Filips IV het hart van Frankrijk wilde treffen. Mazarin, eerste minister van de minderjarige Lodewijk XIV, was in zijn expansiedrift in 1646 al tot in het West-Vlaamse

Pagina links: De thesisprent van Theodoor van Immerseel, door Nicolaas Lauwers. Privé-collectie; foto P. Bockstael, Heverlee.

Kortrijk genaderd. Leopold Willem kon vanaf 1647 het tij even doen keren en stond in de loop van 1652 op het punt de laatste delen van het grondgebied van het aloude graafschap Vlaanderen dat door de Fransen bezet was, te heroveren. Van Diepenbeecks ontwerp kwam tot stand vóór de herovering van Grevelingen (Gravelines in Frans-Vlaanderen, nabij Duinkerken), de prent werd tijdens die krijgsvieringen gestoken en de thesis werd na de verovering in mei 1652 van Grevelingen (de tekst op de sokkel verwijst naar de 'ontruiking van de stad aan de Fransen') en twee weken vóór de verwachte herovering van de havenstad Duinkerken verdedigd. Bij die verdediging werd ook de prent gepresenteerd. In die jaren van heroveringen van Vlaams en Henegouws grondgebied leefden de Zuidelijke Nederlanden in een overwinningsroes. De prent getuigt bijgevolg ook van de hoge verwachtingen en van de euforische stemming in die eerste jaren van de landvoogdij van Leopold Willem.

Bij de opzet van de thesisprent hebben de jezuïeten, die een ontzettende invloed op deze landvoogd uitgeoefend hebben en deel uitmaakten van zijn entourage aan het hof in Brussel, ongetwijfeld een belangrijke rol gespeeld. Deze orde vestigde met deze propagandaprent ook de aandacht op zichzelf en haar onderwijs in Leuven, met de beroemde Tacquet op kop. Verder traden zij en de initiatiefnemers, vader en zoon Immerseel, er bij de landvoogd mee in het gevlij. Vader Engelbert II van Immerseel had vrijwel zeker ook de familiale belangen op het oog. Hij stierf echter drie weken na de verdediging van de thesis en Theodoor anderhalf jaar later. Engelbert II was graaf van Bokhoven, heer van Loon op Zand, Itegem, Wommelgem en tot 1635 heer van Rameyen (Gestel), alsook burggraaf van Aalst, een erfelijke titel waaraan nog enkele Aalsterse inkomsten verbonden waren. Zijn belangen en zijn vele bezittingen waren in het Zuiden gelegen, vandaar de hulde aan de landvoogd van die Zuidelijke Nederlanden. Bovendien had keizer Ferdinand III de bewezen diensten van vader Immerseel, krijgsman in de Dertigjarige

Chinese imitatie van enkele personificaties op de thesisprent. Collectie: American Museum of Natural History, New York.

Oorlog, in 1640 beloond met de verheffing van de baronie Bokhoven tot een vrijgraafschap van het Heilig Roomse Rijk. Een en ander verklaart ongetwijfeld de dank via een opdracht aan de landvoogd in Brussel, broer van keizer Ferdinand III, terwijl Theodoor op de gravure nadrukkelijk betiteld wordt als graaf van Bokhoven en van het Heilig Roomse Rijk. Terwijl Noord-Brabant vanaf 1648 *de jure* door de Staten-Generaal bestuurd werd, bleef Bokhoven een autonome enclave. Tenslotte werd zulke prent ook als relatiegeschenk gebruikt, zowel vanwege de Immerseels als vanwege de jezuïeten. Een andere prent wijst daarop.⁵

De Zuidelijke Nederlanden en vooral Antwerpen waren een centrum van artistiek talent, niet alleen van kunstschilders en beeldhouwers, maar ook van graveurs en medailleurs. Prenten en penningen hadden bovendien het voordeel dat ze in grote oplagen aangemaakt konden worden en afhankelijk van de vraag telkens opnieuw bijgemaakt. Zo bleven er toch nog enkele exemplaren bewaard, niet zo evident voor papier van zulk een groot formaat als de prent van Theodoor van Immerseel, en kon ze verspreid geraken. Eén van die prenten van Theodoor kwam zelfs in China terecht. Dit gebeurde door toedoen van diezelfde jezuïeten, namelijk via hun Chinamissie, onder meer van de beroemde jezuïet Ferdinand Verbiest (1623-1688), tijdgenoot van Theodoor van Immerseel en van Leopold Willem in Brussel. In het begin van de twintigste eeuw kocht de Duitse sinoloog Bertold Laufer op de antiquariaatsmarkt in Hsi-an fu (Shenhsiprovincie) een album met tekeningen,⁶ van onbekende datum (vermoedelijk einde zeventiende, begin achttiende eeuw).⁷ Twee tekeningen gaan terug op composities in de prent van Theodoor van Immerseel, zij het uiteraard aangepast aan de Chinese cultuur.⁸ Het gaat om 1) de vrouw met de ouroboros rechts van Leopold Willem en om 2) een samengestelde compositie van vier personificaties, drie van hen links en de Geometria rechts van de landvoogd. Ze bewijzen dat de prent van Nicolaas Lauwers en de compositie ervan door Abraham van

Diepenbeeck niet alleen in het Oosten grote indruk gemaakt hebben, maar ook in het Westen. De jezuïeten zouden zich anders niet de moeite getroost hebben om zo'n voorzichtig te hanteren gravure in hun bagage mee te nemen.

Noten

1. Voor wat volgt, zie ook J. Mertens en Fr. Aumann (eds.), *Krijg en Kunst. Leopold Willem, Habsburger, landvoogd en kunstverzamelaar (1614-1662)* (tentoonstellingscatalogus, Bilzen 2003 (ter perse) nr II.3.17).
2. H. Vlieghe, 'Abraham van Diepenbeeck', in: P. Huys Jansen e.a., *Meesters van het Zuiden. Barokschilders rondom Rubens* (Gent 2000) 53-62 en 80.
3. Koninklijke Bibliotheek Brussel, Prentenkabinet, atlantico.
4. Vergelijk een gelijkaardige thesisprent van Filips Eugene van Horne in: J. Mertens en Fr. Aumann (eds.), *Krijg en Kunst*, nr. II.3.16.
5. Bijvoorbeeld t.a.v. Noord-Nederland en Christiaan Huygens, de befaamde wiskundige; zie J. Mertens en Fr. Aumann (eds.), *Krijg en Kunst*, nr. II.3.16.
6. Nu bewaard in het American Museum of Natural History, New York.
7. B. Laufer, 'Christian Art in China', *Mitteilungen des Seminars für orientalische Sprachen* 13, Erste Abt., *Ostasiatische Studien* (Berlijn 1910) 10-118.
8. N. Golvers, 'A Chinese Imitation of a Flemish Allegorical Picture Representing the Muses of European Sciences', *Young Pao* 81 (1995) 303-314.

Theodoor van Immerseel (1633-1654) op het ontwerp van Abraham van Diepenbeeck.